

הרב לירון מיכאלי

‘מתלמידי יותר מכולם’ הדרכות חינוכיות מתוך מסכת סוכה

במקום הקדמה:

מדברי האדמו"ר מפיאסצנה בהקדמתו לספרו 'חובת התלמידים':
בכלל רגילים אנו להביט על בני הנוער המתכפר כאילו רק הם האשמים
בדבר ואנו לגמרי נקיים... באמת רק בהם לבד האשם?!... האם יכולים
אנו לאמור במנוחת הנפש, ידינו לא שפכו את הדם הזה של נשמות
ישראל לבאר שחת!?

**ואם באמת רוצים אנו לשוב לד' ולתקן את אשר עותנו בזה, עלינו להכיר
גם את חלק אשמתנו בזה... אנו למה הזנחנו אותם מבלי חקור ומבלי
עמוד על מחלת נפשם בעודם רכים ובידינו לדעת איך ובמה לרפאותם
שאל כל אשר נחפוץ נטם, האם יתברך האב בלבו או אפוטרופס הילד
לאמר, חף אני מן מומי הילד, אם ראשית מחלתו רק פצע קטן היה
אשר יכלה להרפא ורק בהתרשלותו נתפשטה ואת אבריו הרקיבה.
בכל אשמתם ובקלקולם אל לנו לגול את כל האשמה על בני הנוער
בלבד, ולהצטדק רק באנחה, הוי בני הנוער, עלינו להרגיש כאב ודאגת
הלב גם על התרשלותנו, ורק אז נוכל לחפש עצה מה לתקן ולעשות
לרפא את שבר עמנו'.**

קריאתו של האדמו"ר מפיאסצנה היא שההתבוננות של המחנכים על התנהגות
תלמידיהם¹ תהיה גם התבוננות פנימית של המחנך בעצמו. במאמר זה נביא
הדרכות חינוכיות העוסקות בשינויים אותם צריכים לעשות המחנכים עצמם
על מנת שגידוליהם יעלו יפה. הדרכות אלו, עלו מתוך עיון בסוגיות שונות
במסכת סוכה - אותה למדנו השנה² עם תלמידינו במסגרת לימוד הגמרא.
יהי רצון שיצאו מעשינו מתוקנים תחת ידינו ונקיים בעצמנו 'כוונה רצויה
ומעשה רצוי'.

1 בכל המאמר מדובר על חינוך, כמובן שנוכחים הדברים לכל יחסי החינוך בין מורה לתלמיד,
בין אב לבן, בין מדריך לחניך וכד'.
2 ישיבה תיכונית אלון מורה, שנת התשע"ב.

הדרכה א'

ההדרכה החינוכית הנלמדת ממסכת סוכה דף ב', ב עוסקת באיסור לחנך ילד קטן לקיים מצווה בשביל ההרגל, בחפץ הפסול למצווה, כגון מצוות ארבעת המינים בלולב פסול.

רקע

רבי יהודה חולק על תנא קמא וסובר שסוכה הגבוהה מ- עשרים אמה כשרה. כראיה לדבריו, מביא רבי יהודה ברייתא המתארת את קיום מצוות סוכה של הילני המלכה ושבעת בניה.

מעשה בהילני המלכה בלוד שהיתה סוכתה גבוהה מעשרים אמה והיו זקנים נכנסין ויוצאין לשם ולא אמרו לה דבר, אמרו לו משם ראייה אשה היתה ופטורה מן הסוכה אמר להן והלא שבעה בנים הווי לה ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים

לומד מכאן ר' יהודה שסוכה הגבוהה מעשרים אמה- כשרה. הרי ודאי שבין שבעת בניה של הילני היו גם ילדים שהגיעו לגיל חינוך, המחויבים במצוות מדרבנן, וחכמים לא העירו לה דבר על כך שהם יושבים בסוכה הגבוהה מעשרים אמה. למרות שחייב הבנים הוא מדרבנן, הרי כבר נאמר שכל מעשיה עשתה על פי הוראת חכמים.

מסקנתו היא: סיבת הדבר שחכמים לא העירו לה דבר היא מפני שסוכה הגבוהה מעשרים אמה כשרה. לומד הריטב"א בחידושו שם³:

מהא שמעינן דקטן שמחנכין אותו במצוות [צריך] לעשות לו בהכשר גמור כגדול, דהא מייתי ראייה בשמעתין מסוכה של הילני, משום דלא סגיא דליכא בבניה חד שהגיע לחינוך דבעי סוכה מעלייתא, [ו]מקרא מלא דיבר הכתוב 'חנוך לנער על פי דרכו'... והוצרכתי לכתוב זה מפני שראיתי חכמים טועים בזה.⁴

מלמדנו הריטב"א, מכאן שקטן שמחנכים אותו למצוות צריך שיקיים אותן בחפץ הכשר למצווה. הריטב"א מבין שזו כוונת הפסוק: 'חנוך לנער על פי דרכו - גם

3 מסכת סוכה ב', ב ד"ה א"ר יהודה.

4 תרגום דברי הריטב"א: מזה למדנו שקטן שמחנכים אותו במצוות צריך לחנכו בחפץ כשר כגדול, שהרי הביאו ראייה בסוגייתנו מסוכתה של הילני ואי אפשר לומר שאף אחד מבניה לא היה בגיל חינוך שצריך סוכה מעולה, ומקרא מלא מורה לנו זאת 'חנוך לנער על פי דרכו'

כי יזקין לא יסור ממנה'. נראה שהבנתו בפסוק היא כפי הסברו של רש"י⁵:
'דרך שכל ימיו יהיה מתנהג בה - חנוך לו בנערותו'. הבנת הריטב"א היא
שחנוך הוא לא רק ההתרגלות במעשה הפיזי של המצוה, כגון עצם הנענוע של
משהו שנראה כמו ארבעת המינים או הישיבה במקום אחר מחוץ לבית שנראה
כמו סוכה, אלא במפגש עם המצוות כמו שהן צריכות להיות על פי דין תורה
או חכמים.

כך כותב ה'חפץ חיים' ב'באור הלכה'⁶: "ופשוט שצריך שיהיו ארבע מינין
כשרין כמו בגדול".

מנומקים הדברים בדברי רבותינו האחרונים: בספר 'משנת יעב"ץ' כותב הרב
בצלאל זולטי⁷:

חובת חינוך לקטן הוא לא לחנכו רק במעשה המצוות גרידא, שיתרגל
לעשות מצוות כשיגדיל, אלא עיקר דין חינוך הוא לחנכו "לקיים"
מצוות, שבקטנותו יש לחנכו לקיים מצוות כמו גדול.

נסכם עניין זה בדבריו של הרב משה פיינשטיין בשו"ת 'אגרות משה'⁸: "משום
שלא שייך לחייבו בדבר שאינו מצוה לומר לו שהוא מצוה, אף שיתחנך מזה".
דהיינו: עיקר מטרת החינוך היא שהאב אומר לבנו שהוא מקיים במעשהו
מצוות השי"ת, ולכן אם האב לא יכול לומר לבנו "שב בסוכה כי הקב"ה ציוונו
לשבת בסוכה", בגלל שהסוכה פסולה והקב"ה לא ציוונו בזה, הרי שאין בזה
מצוות חינוך.

מסקנה: אסור לחנך ילד בקיום מצוה בחפץ הפסול למצווה.

הדרכה ב'

ההדרכה החינוכית הנלמדת ממסכת סוכה דף מ"ו עמוד ב', עוסקת בטעות
של מחנכים החושבים כי מחנך יכול 'לנצל' את שכלו המתוחכם יותר על מנת
להרוויח מעשים שהוא רוצה שהמתלמד יעשה. כגון: לומר לתלמידים שאם
יעשו מעשה כלשהו- יקבלו שכר על המעשה, כאשר בדעת המצווה "ארוויח
שהמעשה יעשה אולם ההבטחה לא תקוים כי הילד ישכח מהעניין או שאצליח
להסביר לו מדוע אינני צריך לקיים הבטחתי". הליכה בדרך זו מלמדת את
התלמיד לשקר.

5 קידושין ל', א ד"ה 'על פי דרכו'

6 סימן תרנ"ז ד"ה כדי וכן דבריו ב'משנה ברורה' סימן תרנ"ח ס"ק כח וראה שם שמביא שיש
חולקים בדבר.

7 הלכות לולב סימן ע'.

8 אורח חיים חלק ג' סימן צ"ה.

רקע

הגמרא מביאה את דברי רבי זירא, המלמד כיצד יש לנהוג בחג הסוכות בעניין הקניית ארבעת המינים לבנים שעדיין לא הגיעו לגיל מצוות. בעקבות דברים אלו של רבי זירא מביאה הגמרא הדרכה נוספת של רבי זירא ביחס בין מחנכים לתלמידים: "וא"ר זירא: 'לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה משום דאתי לאגמוריה שיקרא שנא' 'למדו לשונם דבר שקר'". תרגום דבריו של רבי זירא: לא יאמר אדם לילד שיתן לו דבר ובסוף לא יתן כי בזה הוא מלמד אותו לשקר שנאמר "למדו לשונם דבר שקר". הפסוק "למדו לשונם דבר שקר", מובא בירמיה כאחד מהגורמים לחורבן בית המקדש כשהעם היה מורגל בדיבורי שקרים. בהקשר לענייננו כוונת הפסוק היא שהמחנכים לימדו לדבר שקר. כלומר: מלבד עצם האיסור לשקר יש כאן אזהרה מללמד את האחר להיות 'דובר שקר'.

דברי ר' זירא באים אחרי הדרכה שלו לקיום מצוות ארבעת המינים על-ידי ילד שלא הגיע לגיל מצוות. נראה שבחיבור בין המימרות באים חז"ל ללמדנו שגם אם הצורך הוא שילד יקיים מצווה, אין לעשות זאת בדרך שיש בה דבר שקר. זאת - מפני שהילד לומד מבין השורות שאפשר שלא לומר אמת - אפשר להבטיח ולא לקיים.

נראה עוד להוסיף שמלבד החינוך הקלוקל של הילדים לשקר, יש כאן בסופו של דבר פגיעה במעמדו של המחנך בעיני המתחנך. המתחנך מבין שהוא לא יכול לסמוך, להאמין ולהישען על מחנכו מכיוון שאינו יודע מתי דבריו יהיו דברי אמת ומתי דברי שקר וממילא כל אמירה של המחנך כלפיו אינה ודאית ואינה ברורה.

מסקנה: אין לומר לילד שיקבל תמורה עבור מעשיו כאשר אין בכוונתנו ליתן תמורה זו.

הדרכה ג'

ההדרכה החינוכית הנלמדת מהגמרא במסכת סוכה דף נ"ו עוסקת באופן ההתייחסות שלנו כלפי תופעות שליליות, הן קלות והן חמורות, הקיימות לצערנו לעיתים בקרב תלמידינו.

רקע

במשנה האחרונה של מסכת סוכה דף נו' עמוד א', מתוארת חלוקת לחם הפנים בין המשמרות בבית המקדש.

9 המהרי"ץ חיות בהערותיו על מסכת סוכה דף מו: ד"ה 'בגמרא' מקשר בצורה אדוקה יותר בין שתי המימרות של ר' זירא ע"ש.

מסיימת המשנה בתיאור מיוחד על משמרת בילגה: "בילגה לעולם חולקת בדרום וטבעתה קבועה וחלונה סתומה".

הגמרא בדף נ"ו עמוד ב' מבררת מדוע נהגו בצורה שונה כלפי משמרת בילגה: ת"ר: מעשה במרים בת בילגה שהמירה דתה והלכה ונשאת לסרדיוט אחד ממלכי יוונים כשנכנסו יוונים להיכל היתה מבעטת בסנדלה על גבי המזבח ואמרה לוקוס לוקוס עד מתי אתה מכלה ממונן של ישראל ואי אתה עומד עליהם בשעת הדחק וכששמעו חכמים בדבר קבעו את טבעתה וסתמו את חלונה, ויש אומרים משמרתו שוהה לבא ונכנס ישבב אחיו עמו ושימש תחתיו, אע"פ ששכיני הרשעים לא נשתכרו שכיני בילגה נשתכרו שבילגה לעולם חולקת בדרום וישבב אחיו בצפון.

בשלמא למ"ד משמרתו שוהה לבא היינו דקנסינן לכולה משמר אלא למ"ד מרים בת בילגה שהמירה דתה משום ברתיה קנסינן ליה לדידיה? אמר אביי אין כדאמרי אינשי שותא דינוקא בשוקא או דאבוה או דאימיה. ומשום אבוה ואימיה קנסינן לכולה משמרה? אמר אביי אוי לרשע אוי לשכיננו טוב לצדיק טוב לשכיננו [שנאמר (ישעיהו ג', י) "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו".

בברייתא מובאים שני הסברים לעונשה של משמרת בילגה. נפתח בהסבר השני¹⁰: היתה פה התנהגות כושלת ומזלזלת של משמרת בילגה. כפי שמסביר רש"י¹¹: "כשהגיע שבת שלה לא היו באים ומוכחא מילתא שאין העבודה חביבה עליה". כלומר: האוירה הכללית במשמרת בילגה היתה חוסר חביבות ואהבה בעבודתם בבית המקדש.

הגמרא אומרת שלפי הסבר זה מובן מדוע נענש המשמר כול, שכן 'מחלה' זו היתה של כל המשמר ולא אצל בודדים.

ההסבר הראשון, לסיבת ההענשה של משמרת בילגה, מתואר בברייתא בסיפור על בת כהונה - מרים, ממשמרת בילגה. מסופר שם כי בזמן שהיוונים טמאו את בית המקדש השני נכנסה מרים בת בילגה ובעטה במזבח והפנתה דברי כפירה כלפי מעלה. טענתה היתה שהמזבח הוא כפוי טובה, אוכל כבשים כזאב אולם לא עוזר ולא מושיע את ישראל בשעה שצריכים לכך. הגמרא מבינה בשלב זה שהואיל ובת מהמשמרת התנהגה כך הרי שהמשמר כולו נענש.

תמהה על כך הגמרא: "משום ברתיה קנסינן ליה לדידיה?". מדוע כל המשמר נענש? הואיל ומרים בת בילגה חטאה תיענש היא בלבד. מה חטאה ומה פשעה של המשפחה שכולה נענשת? כוונת הגמרא היא שלכאורה לא נעשה פה דין אמת. מתרץ אביי: "אין, כדאמרי אינשי שותא דינוקא בשוקא או דאבוה או דאימיה". תרגום

10 הגמרא פותחת בהסבר זה מפני שהוא הפשוט יותר.

11 סוכה נ"ו, ב ד"ה 'משמרתו של בילגה שוהה לבא'.

דברי אבי: דברי הילד בשוק, מקורם במה שהוא שומע בבית, מאביו או מאימו. תוכן דבריו הוא: מעשים כאלה של בת מהמשמר הכרח הוא שמקורם בביתה. אצל משפחתה.

שואלת הגמרא: "ומשום אביו ואימיה קנסינן לכולה משמרה?" כלומר הגמרא שואלת: אם כן, מובן מדוע צריכים להיענש גם הוריה של אותה בת, אולם עדיין קשה מדוע נענש המשמר כולו, הרי הם לא חינכה אותה, לא גידלו אותה וממילא אינם אחראים על התוצאות המרות? מתרץ אבי: "אוי לרשע אוי לשכיננו". מסביר רש"י על פי מדרש בתורת כהנים¹²:

בתורת כהנים תניא: 'וחלצו את האבנים', נגע באבן שבמקצוע, שניהן חולצין, ואע"פ שהנגע לא נראה אלא בכיתו של זה, מחמת שהיתה עינו צרה בכליו, חבירו לקה בשבילו, מכאן אמרו 'אוי לרשע אוי לשכיננו' וממילא טוב לצדיק טוב לשכיננו דמדה טובה מרובה'.

דבריו של המדרש צריכים ביאור. וכי מפאת מגורים בשכנות לאדם רע, צריך להיענש? מדוע המיקום הפיזי של מקום המגורים משפיע ופוגע? מבוארים הדברים על פי הסברו של הערוך לנר¹³: "דבמה שהיה רשע נגד שכנו שצרה עינו שלא להשאיל לו כליו נעשה לו אוי שצריך לחלוץ עימו". כלומר: שכנך היה צר עין כלפיך, מפני שלא היית מספיק שכן טוב, גם כך היה מום שגרם לו, לא לרצות להשאיל לך מכליו. נכון שצרות העין היא שלו, ועיקר החטא הוא שלו וממילא גם העונש שלו יהיה גדול יותר, אולם אתה השכן לא היית מספיק טוב כדי למנוע את אותה צרות עין כלפיך, ובזה למעט אותה. לכן גם בקירות ביתך יחלצו אבנים על מנת לעורר אותך בתשובה.

הוא הדין גם במקרה של מרים בת בילגה. באמת עיקר החטא היה של מרים, שהעיזה ופגעה בקודשי ישראל בצורה חמורה ביותר. אולם, מברר אבי, התנהגות זו נבעה ממקור גידולה, בביתה אצל אביה ואימה. אולם גם הסביבה, השכנים והדודים ושאר קרובי המשפחה השפיעו על כך. כנראה היתה במשמר אורה כללית של טענות כלפי שמיא. אולי לא בצורה כל כך בוטה וחריפה כפי שנהגה מרים בת בילגה, אולם מספיקה כדי להצמיח התנהגות זו.

מלבד הביטוי ההסטורי החשוב שעושה אבי בסוגיה זו הוא מעלה אותנו קומה נוספת בצורת החשיבה. אבי מחנך אותנו שכאשר אנו פוגשים התנהגויות לא ראויות של תלמידינו, אל נפנה את האצבע המאשימה רק כלפי התלמיד,

12 סוכה נ"ו, ב ד"ה 'אוי לרשע ואוי לשכיננו'.

13 על דברי רש"י 'בא"ד מחמת שהיתה עינו צרה בכליו'.

הרב לירון מיכאלי

אלא גם כלפי עצמנו. עלינו לברר איך במעשינו ובדיבורינו השפענו להולדת מעשים אלו.

מסקנה: כאשר פוגשים בהתנהגות לא טובה אצל הבן-התלמיד, המבט צריך להיות גם על המחנך איפה הוא טעה בדרך.

סיכום:

למדנו בצורה ישירה ועקיפה, מתוך העיון בסוגיות, כי מלאכת הקודש של חינוך תלמידינו מצריכה לימוד ועיון רב. כל 'צעד' חינוכי הוא בעל השפעה רבה ועל כן יש לעיין בדבר היטב לבל ייצא שכרנו בהפסדנו.

נסיים בתפילתו של ה'אדמו"ר מפיאסצנה¹⁴:

ולה' נתפלל, שיורנו דרכו ואת לב האבן של בני הנוער יסיר וכולנו יחד נזכה לעבדהו באמת ובלב שלם, ולהיות מישראל אשר בך אתפאר ויאמר "חזי בהאי ברא דאתינא לגבך".

14 הקדמה ל'חובת התלמידים'.